অধ্যায় ৬ ঃ ব্যক্তি আৰু সমাজ

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য
৬.২ পৰিচয়
৬.৩ সামাজিক চুক্তি তত্ত্ব
৬.৩.১ সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ সমালোচনা
৬.৪ জৈৱিক তত্ত্ব
৬.৪.১ জৈৱিক তত্ত্বৰ সমালোচনা
৬.৫ দলীয় মনৰ তত্ত্ব
৬.৫.১ দলীয় মনৰ তত্ত্বৰ সমালোচনা
৬.৬ ব্যক্তি আৰু সমাজ ঃ সাম্প্রতিক বিৰ্তক
৬.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৬.৮ অধিক জানিবলৈ
৬.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান
৬.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্কটো আলোচনা কৰিব পাৰিব,
- সামাজিক চুক্তি তত্ত্বটো ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব,
- সামাজিক জৈৱিক তত্ত্বটোৰ বর্ণনা দিব পাৰিব,
- দলীয় মনৰ তত্ত্বটো বিতংকৈ জানিব পাৰিব,
- ব্যক্তি আৰু সমাজৰ এক সাম্প্রতিক বিৰ্তকৰ মূল্যাংকন কৰিব পাৰিব।

৩.২ পৰিচয়

চিন্তাবিদসকলে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্ককলৈ বিভিন্ন গুৰুত্বপূর্ণ মতামত আগবঢ়াইছে। যদিওবা আমি ব্যক্তি আৰু সমাজৰ আলোচনাক কেন্দ্র কৰি বিভিন্ন মতামত পাওঁ, তথাপি ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰে এটাই আনটোৰ ওপৰত নির্ভৰশীল অর্থাৎ এটাক বাদ দি আনটোৰ কথা ভাৰিব নোৱাৰি। ব্যক্তি আৰু সমাজক কেন্দ্র কৰি অৱতাৰণা হোৱা গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্নকেইটা হ'ল, কেনেকৈ সমাজ সৃষ্টি হ'ল? আৰু সমাজ সৃষ্টিত ব্যক্তিৰ ধাৰণাটো প্রথমতে আহিল নে সমাজৰ ধাৰণাটো, এই বিষয়টোক লৈ সমাজ বিজ্ঞানী আৰু দার্শনিকসকলে বিভিন্ন ধৰণৰ মতামত

আগবঢ়াইছে। সেয়েহে আমি ব্যক্তি আৰু সমাজক কেন্দ্ৰ কৰি বিভিন্ন তত্ত্ব পাওঁ। এই অধ্যায়টিত আপোনালোকে ব্যক্তি আৰু সমাজক লৈ দার্শনিক আৰু সমাজ বিজ্ঞানীসকলে আগবঢ়োৱা তত্ত্বসমূহ পাব। প্ৰথমতে দার্শনিক সকলে আগবঢ়োৱা তিনিটা গুৰুত্বপূৰ্ণ তত্ত্বৰ আলোচনা আগবঢ়োৱা হ'ব। সেইকেইটা হ'ল ---

(ক) সামাজিক চুক্তি তত্ত্ব ঃ এই তত্ত্বমতে সমাজ হ'ল ব্যক্তিৰ চাহিদা পূৰণ কৰা কৃত্ৰিমভাৱে সৃষ্ট এটা অৱয়ব বা সংগঠন। সামাজিক চুক্তিৰ প্ৰৱৰ্তক কেইজন হ'ল হবচ্, ৰুছো, আৰু জনল'ক। এই তত্ত্বটোক সাম্প্ৰতিক কালত গঠনবাদ বা সংগঠন বা অৱয়ব বাদ বুলি জনা যায়।

(খ) জৈৱিক তত্ত্ব ঃ এই তত্ত্বমতে সমাজক জীৱদেহৰ লগত তুলনা কৰা হয়। যেনেকৈ এটা জীৱদেহ বিভিন্ন স্বতন্ত্ৰ অংশৰে সৈতে মিলিত হৈ একক ভাৱে কাম কৰি থাকে, ঠিক তেনেকৈ সমাজ হ'ল বিভিন্ন ব্যক্তিৰ যৌথ প্ৰচেষ্টাত সৃষ্টি হোৱা এক দেহ বা অৱয়ব। এই তত্ত্বমতে সমাজ আৰু ব্যক্তি পৰস্পৰে এটাই আনটোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

(গ) দলীয় মনৰ তত্ত্ব ঃ এই তত্ত্বমতে মানুহ সামাজিক প্ৰাণী। সামাজিক সত্তাক (Social self) সমাজৰ আধাৰত উপলব্ধি কৰা হয়। সেয়েহে সমাজ অবিহনে মানুহৰ প্ৰসঙ্গটো নিৰৰ্থক বা অৰ্থহীন।

-- উল্লিখিত তত্ত্বকেইটাৰ উপৰিও আপোনালোকে ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পৰ্কে এক সাম্প্ৰতিক বিৰ্তক বিষয়ক আলোচনা পাব। ইয়াৰ জৰিয়তে আপোনালোকে সাম্প্ৰতিক কালত সমাজ বিজ্ঞানীসকলে কেনেধৰণে ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পৰ্কে মতামত আগবঢ়াইছে তাক জানিবলৈ পাব।

এতিয়া আমি দার্শনিক সকলে আগবঢ়োৱা তত্ত্বকেইটা বহলাই আলোচনা কৰো।

৬.৩ সামাজিক চুক্তি তত্ত্ব

ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পৰ্কে পোৱা তত্ত্বসমূহৰ ভিতৰত সামাজিক চুক্তিটোক এক গুৰুত্বপূৰ্ণ তত্ত্ব বুলি বিবেচনা কৰা হয়। এই তত্ত্বমতে সমাজ কৃত্ৰিমভাৱে সৃষ্টি হোৱা এটা ঘটনা। এই তত্ত্বমতে মানুহে স্বাধীন ভাৱে কোনো পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক অবিহনে জীৱন নিৰ্বাহ কৰিছিল। প্ৰত্যেকেই স্বয়ংসম্পূৰ্ণভাৱে জীৱন নিৰ্বাহ কৰিব পাৰি বুলি ভাবিছিল, কিন্তু কালক্ৰমত তেওঁলোকে ব্যক্তিগত সুবিধাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি ইজনে সিজনৰ কায চাপিছিল। এই তত্ত্বৰ সমৰ্থকসকল হ'ল টমাচ্ হবচ্, ৰুছো আৰু জনলক। এতিয়া আমি এই তত্ত্বৰ অন্তৰ্ভুক্ত সমৰ্থনকাৰীৰ বিভিন্ন মতবোৰ আলোচনা কৰিব।

টমাচ্ হবচ্ (১৫৮৮-১৬৭৯) হবচ্ (Thomas Hobbes) লিভিয়াথান (Leviathan) নামৰ কিতাপখনত ব্যক্ত কৰিছে যে মানুহ স্বাৰ্থপৰ, দন্দুৰা আৰু আক্ৰমণাত্মক। মানুহ স্বভাৱতে স্বাৰ্থবাদী। সেয়েহে মানুহে ভাৱে যি যিয়েই কৰ্ম কৰা হয় সেই সকলোবোৰেই সম্পূৰ্ণভাৱে শুদ্ধ। গতিকে মানুহৰ এই প্ৰৱণতাটোৱেই মানুহৰ মাজত ঘটা সংঘাতৰ প্ৰধান আৰু একমাত্ৰ

কাৰণ।

হবচ্ৰ মতে মানুহৰ জীৱন অকলশৰীয়া, দুখ লগা, বৰ্বৰ আৰু ক্ষন্তেকীয়া। প্ৰত্যেক মানুহেই স্বাধীন, গতিকে এজনে আন এজনৰ লগত সম্বন্ধ কৰিব লগা অৱস্থা এটা সৃষ্টি হোৱা দেখা নাছিল। কিন্তু মানুহৰ এই অকলশৰীয়া জীৱন বৰ সুবিধাজনক নোহোৱা বাবে মানুহে এটা সময়ত স্বাধীন চেতীয়া জীৱন এটা কটোৱাৰ পৰিবৰ্তে এটা সামাজিক জীৱনৰ অৰ্থাৎ পাৰস্পৰিক বুজাবুজিৰ ভাৱ এটা মনলৈ আনিলে আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপেই সমাজৰ ধাৰণা মানুহৰ মনলৈ আহিল।

জনল'ক (১৬৩২-১৭০৪) জনল'কে হবচ্ৰৰ মত বিৰোধিতা কৰি মন্তব্য আগবঢ়ায় যে মানুহৰ জীৱন যুদ্ধৰ পৰিপন্থী নহয়। মানুহৰ জীৱন শান্তি আৰু সদইচ্ছাৰ বাহক। ইয়াৰ পৰা এইটোকে বুজিব পাৰি যে মানুহে প্ৰকৃতিক নিয়ন্ত্ৰণ কৰা ধাৰণাটো লকে খণ্ডন কৰে আৰু মত দিয়ে যে প্ৰকৃতি নিজৰ বিধি অনুযায়ী চালিত হয়। সেয়েহে ল'কৰ মতে মানুহৰ জীৱন প্ৰকৃতিৰ নিয়মৰ অধীন। হবচ্ৰৰ দৰে ল'কেওঁ মত দিয়ে যে মানুহৰ জীৱন মুক্ত। গতিকে সকলোৱে সমভাৱে প্ৰকৃতিত জন্ম লয়। সেয়েহে মানুহে প্ৰকৃতিৰ নিষ্ঠুৰ পৰিস্থিতিৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ অৰ্থে পাৰস্পৰিক সম্পৰ্ক আৰম্ভ কৰে আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে সভ্য সমাজৰ সৃষ্টি হ'ল। সমাজ সৃষ্টিৰ লগে লগে প্ৰত্যেকেই এটা চুক্তিত অৰ্ন্তভুক্ত হৈ সকলোৱে ন্যায়ৰ বাবে নিয়ম সৃষ্টি কৰি চৰকাৰ গঠন কৰাৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰিলে।

জিন জ্যাক ৰুছো (১৭১২-১৭৭৮)

ৰুচোৰ মতে প্ৰকৃতিত পাৰস্পৰিক বুজাবুজি বা সদইচ্ছা, আৰু সুখৰ অৱস্থা আছিল, কিন্তু জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ লগে লগে মানুহৰ ইচ্ছাৰ পৰিসৰ অৰ্থাৎ ধন বা সম্পত্তি আহৰণ কৰাৰ প্ৰৱণতা মানুহৰ মনলৈ অহাৰ ফলতেই সংঘাতৰ সূত্ৰপাত হ'ল। সেয়েহে মানুহে পাৰস্পৰিক সংঘৰ্ষৰ পৰা পৰিত্ৰাণ পোৱাৰ অৰ্থে আৰু নিজৰ সম্পত্তি আৰু নিৰাপত্তা সংৰক্ষিত কৰাৰ উদ্দেশ্যে মানুহ সংঘবদ্ধ হ'ল। কিন্তু চুক্তিৰ এই প্ৰক্ৰিয়াটো কেৱলমাত্ৰ সম্পত্তি সুৰক্ষা আৰু নিৰাপত্তাৰ বাবে হোৱা নাছিল, ইয়াৰ পৰিবৰ্ত্তে চুক্তিৰ প্ৰক্ৰিয়াটো মানুহৰ মাজত সমন্বয়, সহযোগিতা আৰু পাৰস্পৰিক বুজাবুজিৰ বাবে হৈছিল যাতে প্ৰত্যেকেই ইজনে-সিজনৰ কায চাপিব পাৰে। সেয়েহে চমুকৈ ক'ব পাৰি যে মানুহৰ মাজত এটা সামূহিক পাৰস্পৰিক বুজাবুজি বা সামাজিক ঐক্য সৃষ্টি কৰাই সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য আছিল। গতিকে ক'ব পাৰি যে সমাজৰ চেতনা মানুহৰ মনলৈ এনেধৰণে আহিল।

আনহাতে বিখ্যাত অৰ্থনীতিবিদ আদাম স্মিথে মন্তব্য কৰে যে মানুহৰ মাজত পাৰস্পৰিক ব্যয়ৰ লেনদেন ঠিক কৰাৰ কাৰণে সামাজিক চুক্তিৰ সৃষ্টি হ'ল। সেয়েহে তেওঁ মত দিয়ে যে সমাজ মানুহৰ দ্বাৰা সৃষ্ট এক কৃত্ৰিক কাৰ্য প্ৰণালী।

৬.৩.১ সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ সমালোচনা

সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ সমৰ্থনকাৰীসকলে যদিওঁ বিভিন্ন ধৰণে এই তত্ত্বটো

আলোচনা কৰিছে তথাপি এই চুক্তি তত্ত্বটো ঐতিহাসিক আৰু লৌকিক সত্যৰ ভিত্তিত প্ৰতিষ্ঠিত নহয়। মানুহে সমাজ অবিহনে বাস কৰিব পৰা ধাৰণাটো এই তত্ত্বমতে সহজে মানি ল'ব নোৱাৰি।

সামাজিক ব্যৱস্থাৰ অবিহনে প্ৰকৃতিৰ অৱস্থা সম্পৰ্কে কৰা ব্যক্তি আৰু সমাজৰ ধাৰণাওঁ কোনো পধ্যে মানি ল'ব নোৱাৰি। ইয়াৰ উপৰিও মানুহৰ সম্পত্তি আৰু নিৰাপত্তা জনিত কাৰণত সমাজৰ সৃষ্টিৰ ধাৰণাটো সহজে স্বীকাৰ কৰি ল'ব নোৱাৰি।

দ্বিতীয়তে, সামাজিক চুক্তিৰ আগেয়ে প্ৰকৃতিৰ অৱস্থা সম্পৰ্কে কৰা পূৰ্ব ধাৰণাবোৰ যেনে - মানুহ স্বাথান্বেষী, অমানবীয় ইত্যাদি ধাৰণা মানি ল'ব নোৱাৰি। কাৰণ মানুহক সম্পূৰ্ণৰূপে স্বাথান্বেষী অথবা পৰিহিতকাৰী বুলিও ক'ব নোৱাৰি। আকৌ মানুহক অহংভাৱপূৰ্ণ আৰু হিতকাৰী বা পৰাৰ্থবাদী বুলি কৰা ধাৰণাটোও সহজে উপেক্ষা কৰিব নোৱাৰি।

তৃতীয়তে এই তত্ত্বটো যুক্তিৰ আধাৰত প্ৰতিষ্ঠিত নহয়। কাৰণ সামাজিক চুক্তিতত্ত্বটোৱে ৰাজনৈতিক চেতনাবোধক সমাজ সৃষ্টিত পূৰ্ব নিদ্ধাৰিত বুলি কৰা ধাৰণাটো দোষমুক্ত নহয়। কাৰণ প্ৰকৃতিৰ আদিম অৱস্থাত মানুহৰ মনত ৰাজনৈতিক চেতনাবোধৰ আবিৰ্ভাবৰ প্ৰক্ৰিয়াটো সহজে মানি ল'ব নোৱাৰি। সেয়েহে সমাজ সৃষ্টিৰ আৰম্ভণিতে সামাজিক চুক্তিতত্ত্বটো গ্ৰহণযোগ্য নহয়। শেষত ক'ব পাৰি যে সামাজিক চুক্তিতত্ত্বটো ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পৰ্কে কৰা এটা সুক্ষ্ম আলোচনাৰ বাদে আন একো নহয়। সেয়েহে এই চুক্তিয়ে বান্ধি দিয়া কাৰণবোৰ গ্ৰহণযোগ্য নহয়। তথাপি এই চুক্তিটোৰ দ্বাৰা সমাজতত্ত্ববিদ সকলে ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পৰ্কে এটা সুক্ষ্ম আলোচনা দাঙি ধৰিবলৈ সক্ষম হৈছে।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ১ঃ খালী ঠাই পূৰণ কৰক --

(ক) ..... সমাজ হ'ল কৃত্ৰিম ভাৱে সৃষ্ট ঘটনা।

(খ) জনল'ক ..... বাদৰ সমৰ্থক

(গ) হবচ্ৰ মতে মানুহ স্বভাৱতে .....।

(ঘ) হবচ্ৰ মতে প্ৰকৃতিৰ আদিম অৱস্থাটো ..... আৰু .....।

প্ৰশ্ন নং ২ঃ শুদ্ধ উত্তৰ বাছি উলিয়াওক ঃ

(ক) ৰুছো/ল'ক/হবচ্ লিভিয়াথান নাম কিতাপ ৰচোতা।

(খ) মানুহৰ জীৱন নিসংগ, দুৰ্বল, আসুৰিক, অমানবীয় আৰু চুটি উক্তিটো ল'ক/ৰুছো/হবচ্ে আগবঢ়াইছে।



অনুশীলনী ঃ ৬.১

- সামাজিক চুক্তি তত্ত্বটো সন্তোষজনক নহয়। এই উক্তিটোৰ বিষয়ে আপুনি কি ভাবে। আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

৬.৪ জৈৱিক তত্ত্ববাদ

এই তত্ত্বটোৱে সমাজক এটা জীৱদেহৰ অৱয়বৰ লগত তুলনা কৰে। যিদৰে মানৱীয় দেহ এটা ইয়াৰ বিভিন্ন অংশৰ লগত সম্বন্ধ থাকে আৰু জীৱদেহ এটা যেনেকৈ ইয়াৰ বিভিন্ন অংশৰ অবিহনে কল্পনা কৰিব নোৱাৰি ঠিক তেনেকৈ সমাজ বুলি ক'লে দৰাচলতে মানুহ বা ব্যক্তিৰ কথা আমাৰ মনলৈ আহে। জৈৱিক তত্ত্ববাদৰ সমর্থক হার্বাট স্পেনচাৰে বক্তব্য আগবঢ়াইছে যে "সমাজৰ গাঁথনিক বা অৱয়বক জীৱদেহৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি। জন্তুৰ খাদ্য সংগ্রহৰ পদ্ধতিটো সমাজএখনৰ উদ্যোগিক আৰু কৃষি- পদ্ধতিৰ সৈতে তুলনা কৰিব পাৰি। যেনেকৈ জীৱদেহৰ সঞ্চালন পদ্ধতিটো যাতায়ত আৰু পৰিবহন, আৰু স্নায়ুতন্ত্রক চৰকাৰ এখনৰ লগত তুলনা কৰিব পাৰি ইত্যাদি"। জৈৱিক তত্ত্বটোৱে মানুহৰ সামাজিক গাঁথনিটোৰ কথা সূচায়। মানুহ সামাজিক প্রাণী সেয়েহে মানুহে সংগ বিচাৰে। সমাজত পাৰস্পৰিক বুজাবুজিৰ ভাবধাৰাটোৱে মানুহৰ আসুৰিক আৰু স্বার্থবাদী প্রকৃতিটো দূৰ কৰে আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে মানুহে সমাজ পাতি বাস কৰিবলৈ চুক্তিবদ্ধ হয়। কিন্তু সামাজিক চুক্তিতত্ত্বটোক ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পর্কে ব্যাখ্যা দিয়া একমাত্র তত্ত্ব বুলি গ্রহণ কৰিব নোৱাৰি।

জৈৱিক তত্ত্বটোক ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পর্কে আগবঢ়োৱা তত্ত্বসমূহৰ ভিতৰত উন্নতমানৰ তত্ত্ব বুলি ধৰা হয়। এই তত্ত্বটোৰ মতে প্রত্যেক ব্যক্তিয়ে ই স্বাধীন আৰু ইয়াৰ বাবে মানুহে ইজনে সিজনৰ লগত পাৰস্পৰিক সম্পর্ক বা লেনদেন কৰিবলৈ বিচাৰে। সেয়েহে সমাজ অবিহনে মানুহৰ ধাৰণা আধাৰহীন প্রত্যয় বুলি ধৰা হয়। চিন্তা, অনুভৱ আৰু ইচ্ছাক মানুহ এজনৰ গুৰুত্বপূর্ণ বিষয়বস্তু হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হয়।

সেয়েহে এই ক্ষেত্রত গুৰুত্বপূর্ণ প্রশ্ন এটা স্বাভাৰিক ভাৱে আমাৰ মনলৈ আহে। সেইটো হ'ল সমাজ অবিহনে ব্যক্তি বা মানুহৰ কথা ভাৱিব পৰা যায় নে? এই তত্ত্ব মতে মানুহৰ চিন্তা, অনুভৱ আৰু ইচ্ছা সমাজত প্রতিফলন হয়, সেয়েহে সমাজ অবিহনে মানুহৰ অস্তিত্ব থাকিব নোৱাৰে। সেয়েহে ক'ব পাৰি যে মানুহ আৰু সমাজ পৰস্পৰে এটাই আনটোৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। মানুহক বা ব্যক্তিক সমাজৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ অংশ হিচাবে ধৰা হয়, সেয়েহে এই তত্ত্ব মতে মানুহ আৰু সমাজক এটাক আনটোৰ পৰা পৃথক কৰিব নোৱাৰি। গতিকে এই তত্ত্বই সামাজিক চুক্তিটোৰ বিৰোধিতা কৰি সমাজক জীৱদেহৰ লগত তুলনা কৰাৰ পোষকতা কৰে।



জানি থোৱা ভাল

কার্যবাদক সমাজতত্ত্বত পুৰণি আৰু গুৰুত্বপূর্ণ তত্ত্ব হিচাপে ধৰা হয়। কার্যবাদৰ ধাৰণাই দুটা দিশত গুৰুত্ব প্রদান কৰে। (i) বৈজ্ঞানিক পদ্ধতিৰ প্রয়োগে সামাজিক পৃথিৱীখনক বস্তুগতভাৱে অধ্যয়ন কৰাত সহায় কৰে। (ii) সমাজক জীৱদেহৰ লগত তুলনা কৰি ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্ক দেহ আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন অংগৰে সৈতে ৰিজোৱা হয়। ইমলিডাৰখেম আৰু টেলকট্ পাৰচনচ্ কার্যবাদৰ সমর্থক। তেওঁলোকে মত দিয়ে যে সামাজিক পৃথিৱীখন বস্তুনিষ্ঠভাৱে সত্য। কার্যবাদীসকলে সমাজক এটা জীৱদেহৰ লগত তুলনা কৰে। তেওঁলোকে ভাবে যে সমাজৰ অনুষ্ঠানসমূহ যেনে পৰিয়াল, শিক্ষা, ধর্ম, আইন, আৰু গণমাধ্যমৰ দ্বাৰা সমাজ সুন্দৰভাৱে পৰিচালিত হয়।

৬.৪. ১ জৈৱিক তত্ত্বৰ সমালোচনা



হাৰ্বাট স্পেনচাৰ ঃ (১৮২০-১৯০৩) বৃটিচ সমাজ বিজ্ঞানী

যদিওবা এই তত্ত্বটো সামাজিক চুক্তিতত্ত্বৰ এক উন্নতৰূপ তথাপি এই তত্ত্বটো সমালোচনাৰপৰা মুক্ত নহয়।

প্রথমতে, এই তত্ত্বই সমাজক জীৱদেহ এটাৰ লগত তুলনা কৰে। কিন্তু প্রকৃতার্থত ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্ক জীৱদেহ আৰু ইয়াৰ বিভিন্ন অংগৰ দৰে নহয়, কাৰণ এই তত্ত্বটোত এটা উপমাৰ দ্বাৰা ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্কটো দাঙি ধৰা হৈছে। ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্ক কোনো কৃত্রিম পদ্ধতিৰে দেখুৱাব নোৱাৰি। কাৰণ সমাজ মানুহৰ নিজৰ প্রয়োজনৰ বাবেহে সৃষ্টি হৈছে।

দ্বিতীয়তে, জৈৱিক তত্ত্বটোৱে সমাজ সম্পর্কে সঠিক ব্যাখ্যা দাঙি ধৰিব পৰা নাই। মানৱ দেহৰ অংগৰ পতন ঘটে কিন্তু সমাজ এখন ধ্বংস নহয়। সেয়েহে সমাজ আৰু জীৱদেহৰ সম্পর্ক ব্যক্তি আৰু সমাজৰ আলোচনাত গুৰুত্বপূর্ণ নহয়। গতিকে সমালোচকসকলে এই তত্ত্বটোক এক সন্তোষজনক মত বুলি বিবেচনা নকৰে।

চমুকৈ ক'ব পাৰি যে এই তত্ত্বটোৱে আমাক আদিম যুগৰ ব্যক্তি আৰু সমাজৰ ধাৰণাক পৰিহাৰ কৰি ব্যক্তি আৰু সমাজৰ পৰস্পৰ নির্ভৰশীল ধাৰণাটোৰ ব্যাখ্যা আগবঢ়ায়। ইয়াৰ উপৰি এই তত্ত্বটোৱে দৃঢ়ভাৱে বক্তব্য কৰে যে ব্যক্তি সমাজ অবিহনে বাস কৰিব নোৱাৰে আৰু সমাজৰ ধাৰণা ব্যক্তি অবিহনে অর্থহীন। সেয়েহে ব্যক্তি আৰু সমাজৰ ধাৰণা পৰস্পৰ নির্ভৰশীল।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ৩ঃ জৈৱিক তত্ত্বটো কি?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৪ঃ ব্যক্তি অবিহনে সমাজৰ কথা ভাবিব পাৰিনে?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৫ঃ জৈৱিক তত্ত্বৰ সমর্থক সকল কোন কোন?

.....

.....

প্রশ্ন নং ৬ঃ সচাঁ/মিছা নির্ণয় কৰক-

(ক) জৈৱিক তত্ত্বই দেখুৱায় যে ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰ নির্ভৰশীল। (সঁচা/মিছা)

(খ) জৈৱিক তত্ত্বটো সন্তোষজনক। (সঁচা /মিছা)

(গ) সামাজিক চুক্তি তত্ত্বই সমাজৰ কৃত্রিম মতামতটোক সমর্থন কৰে। (সঁচা/মিছা)



চিন্তা চর্চা কৰক ঃ ৬.২

- জৈৱিক তত্ত্বটোত ব্যক্তি আৰু সমাজৰ ধাৰণাটো কৃত্রিম নহয়। আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

- জৈৱিক তত্ত্বটো ব্যক্তি আৰু সমাজৰ এক সন্তোষজনক মতামত। আপুনি কি ভাবে?

.....

.....

.....

৬.৫ দলীয় মনোগত তত্ত্ব

এই তত্ত্বমতে মানুহ সামাজিক প্রাণী। যৌক্তিক আত্মা অথবা ভাবগত আত্মাক এই তত্ত্বত সামাজিক সত্তা হিচাপে ধৰা হয়। প্রত্যেক ব্যক্তিৰেই এটা যৌক্তি ক সত্তা আছে যি সমাজৰ অন্তর্ভূক্ত। সেয়েহে সামাজিক সত্তা আৰু যৌক্তিক সত্তা সমাজৰে সদস্য। নৈতিকতা আৰু আধ্যাত্মিকতা সমাজৰে অন্তর্ভূক্ত বিষয় আৰু সমাজতে উপলব্ধি কৰা হয়। এই তত্ত্বমতে সামাজিক সত্তাৰ উপলব্ধিৰ বিষয়টো এক বিশেষ লক্ষ্য হিচাবে সমাজত বিবেচনা কৰা হয়। সেয়েহে সমাজক

সামাজিক সত্তাৰ উপলব্ধিৰ ক্ষেত্ৰত মাধ্যম হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা হয়। আচলতে সামাজিক সত্তা প্ৰত্যেক ব্যক্তিৰ সত্তাতে বা আত্মাতে নিহিত হৈ থাকে। প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়েই নিজৰ মাজত নিহিত থকা সামাজিক সত্বাক উপলব্ধি কৰিব পাৰে। সেয়েহে এইটোকে ক'ব পাৰি যে প্ৰত্যেক মানুহৰে 'সামাজিক সত্বাক' উপলব্ধি কৰাৰ বাবে এটা হাবিয়াস থাকে আৰু সমাজত বাস কৰিয়েই মানুহে নিজৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পাৰে। সেয়েহে প্ৰখ্যাত সমাজ বিজ্ঞানী ডাৰখেমে মত দিয়ে যে ঃ "সামাজিক সত্তাটো ব্যক্তিসত্তাৰ পৰা পৃথক আৰু শ্ৰেষ্ঠতৰ আৰু এই সামাজিক সত্তাটোক আত্মা সম্বন্ধীয় জীৱনতকৈ শ্ৰেষ্ঠ বুলি ধৰা হয়।"

ডাৰখেমৰ বক্তব্যৰ পৰা ক'ব পাৰি যে প্ৰত্যক ব্যক্তিয়েই সামাজিক সত্তাৰ পৰা পৃথক। সেয়েহে বস্তুনিষ্ঠ সত্তাক সামাজিক সত্তাৰ মাধ্যমেদি উপলব্ধি কৰা হয়। ইয়াক প্ৰত্যেক ব্যক্তি সত্তাৰ বা ভাবগত সত্তাৰ আন্তঃসত্তা বা সাৰবস্তু বুলিও কোৱা হয়। প্ৰত্যেক ব্যক্তিয়েই সমাজত পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। কোনো ব্যক্তিয়েই নৈতিক, আধ্যাত্মিক আৰু সাৰ্বিক বা বস্তুনিষ্ঠ সত্তাটো স্বতন্ত্ৰভাৱে অৰ্থাৎ আন ব্যক্তিসত্তাৰ অবিহনে উপলব্ধি কৰিব নোৱাৰে। সামাজিক সত্তাক শ্ৰেষ্ঠ সত্তা বুলি কোৱা হয়। ব্যক্তি সত্তাই সামাজিক সত্তা বা সাৰ্বিক বা সাধাৰণ সত্তাটো সমাজত থাকিয়েই উপলব্ধি কৰিব বিচাৰে। ইয়াকে প্ৰত্যেক ব্যক্তি সত্তাৰ চৰম লক্ষ্য বা আদৰ্শ বুলি বিবেচনা কৰা হয়।



অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন নং ৭ঃ দলীয় মনোগত তত্ত্বৰ প্ৰধান উদ্দেশ্যটো কি?

.....

প্ৰশ্ন নং ৮ঃ সামাজিক সত্তা বুলিলে কি বুজা যায়?

.....

প্ৰশ্ন নং ৯ঃ সঁচা /মিছা নিৰ্ণয় কৰক -

(ক) দলীয় মনোগত তত্ত্ব মতে , 'মানুহ সামাজিক প্ৰাণী'। (সঁচা/মিছা)

(খ) ডাৰখেমে বক্তব্য কৰে যে ব্যক্তিসত্তা সামাজিক সত্তাৰ পৰা পৃথক। (সঁচা/মিছা)

(গ) দলীয় মনোগত তত্ত্বই মত দিয়ে যে সামাজিক সত্তা সমাজ অবিহনে উপলব্ধি কৰিব পাৰি। (সঁচা/মিছা)



চিন্তা চৰ্চা কৰক ঃ ৬.৩

● দলীয় মনোগত তত্ত্বটো সন্তোষজনক হয়নে? যুক্তি দিয়ক

.....

.....

.....

- ব্যক্তি সত্তা আৰু সামাজিক সত্তাৰ মাজত কিবা পার্থক্য আছেনে? আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

৬.৬ সাম্প্রতিক সম্পর্ক ঃ ব্যক্তি আৰু সমাজ

ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্কটো সমসাময়িক বা আধুনিক সমাজ বিজ্ঞানত চাৰিটা ভাগত শ্রেণীবিভাজন কৰিব পাৰি। সেইকেইটা হ'ল ----

- নামবাদ (নামমাত্রবাদ)
- পৰস্পৰ ক্রিয়াপদ (অন্যোন্যবাদ)
- নব্য - নামবাদ
- বাস্তৱবাদ

নামবাদ ঃ নামবাদৰ মতে ব্যক্তিয়েই হ'ল একমাত্র সত্তা। সাধাৰণ ধাৰণাবোৰ যেনে সমাজ, দল, কৃষ্টি-সংস্কৃতি আৰু মূল্য ইত্যাদি মানুহৰ ব্যৱহাৰ অধ্যয়ন কৰাৰ কাৰণে ব্যৱহাৰ কৰা নহয়। কিন্তু নামবাদে কেৱল মানুহৰ ব্যৱহাৰৰ অধ্যয়নতহে গুৰুত্ব দিয়ে। সেয়েহে ইয়াক ব্যক্তি মনস্তত্ত্ব বুলি কোৱা হয়। ব্যক্তি মনস্তত্ত্বৰ মাধ্যমেদি এজন মানুহৰ ব্যৱহাৰ বিভিন্ন দিশৰ পৰা জানি আন এজন মানুহৰ ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে আগতীয়াকৈ ক'ব পাৰি। সেয়েহে দলীয় মনোগত সত্তাৰ প্রসঙ্গটো বাস্তৱ সত্তা নহয়। আচলতে দলীয় মনোগত সত্তা বুলি ক'লে বিভিন্ন ব্যক্তিৰ সাধাৰণ সত্তাকহে বুজা যায়।

নামবাদৰ লগত সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ মিল আছে। এই তত্ত্বই সমাজক এক কৃত্রিম প্রতিবদ্ধ ঘটনা বুলি মন্তব্য কৰে। সমাজক প্রাকৃতিক ঘটনা বুলি ধৰা নহয় কাৰণ মানুহে বিভিন্ন প্রাকৃতিক দুর্যোগ যেনে- বানপানী, ভূমিকম্প, বিভিন্ন বেমাৰ আজাৰ আদিৰ পৰা পৰিত্রাণ পোৱাৰ মানসেৰে সকলোৱে একেলগ হৈ এটা চুক্তি তত্ত্বত স্বাক্ষৰ কৰাৰ প্রয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰিছিল। গতিকে এই তত্ত্বই ইংগিত দিব যে সমাজত ব্যক্তিৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা আছে। কাৰণ ব্যক্তি অবিহনে সমাজৰ কোনো স্বতন্ত্র অস্তিত্ব থাকিব নোৱাৰে। সামাজিক চুক্তিতত্ত্বৰ নিচিনাকৈ নামবাদে বক্তব্য কৰে যে ব্যক্তি বা মানুহ সমাজৰ ধাৰণাতকৈ আগতে মনলৈ অহা এটা ধাৰণা।

পৰস্পৰ ক্রিয়াবাদ ঃ এই তত্ত্বই মত দিয়ে যে ব্যক্তি আৰু সমাজক স্বতন্ত্রভাৱে আলোচনা কৰিব নোৱাৰি। ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ ক্রিয়াকৰণৰ বাবে এটাক আনটোৰ পৰা পৃথক কৰিব নোৱাৰি। এই তত্ত্বৰ মতে সমাজ- মনস্তত্ত্ব আকাৰৰ সৈতে জড়িত হৈ আছে। তাৰোপৰি এই তত্ত্বই প্রত্যেক ব্যক্তিৰ মাজৰ সার্বিক বা সামাজিক সত্তাক অস্বীকাৰ কৰে। আনহাতে এই তত্ত্বই এটা বিশেষ কৃষ্টি সংস্কৃতি বা সামাজিক প্রসঙ্গত মানুহ বা ব্যক্তি শ্রেণীৰ সামান্যতাৰ লগত জড়িত হৈ থাকে।

এই ধাৰণাৰ জৈৰিক তত্ত্বৰ লগত মিল আছে। এই তত্ত্বই ব্যক্তি আৰু সমাজৰ গুৰুত্বপূর্ণ

সম্পর্কটোৰ কথাকে বুজায়। জৈৱিক তত্ত্বৰ মতে ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰে এটাই আনটোৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। সেয়েহে এটাক বাদ দি আনটোৰ আলোচনা কৰিব নোৱাৰি। এই তত্ত্বই সমাজক জীৱদেহৰ লগত তুলনা কৰে। যেনেকৈ এটা জীৱদেহ ইয়াৰ বিভিন্ন অংগৰ সৈতে সাঙোৰ খাই থাকে ঠিক তেনেকৈ ব্যক্তি আৰু সমাজ এটাই আনটোৰ লগত এৰাব নোৱাৰাকৈ বান্ধ খাই থাকে।

নব্য- নামবাদ ঃ এই তত্ত্বই দলীয় মনোগত সত্তাৰ অস্তিত্বক বস্তুনিষ্ঠ সত্তা হিচাবে গ্রহণ কৰে। এই সত্তাৰ মতে সমাজ ব্যক্তি সত্তাৰ এক সংগঠিত ৰূপ আৰু সমাজ বুলি ক'লে আমি মানুহৰ মনত তাৎক্ষনিক ভাৱে ওপজা এক ধাৰণাৰ কথা বুজো। সেয়েহে সামাজিক ঘটনা প্রবাহ ব্যক্তিৰ ঘটনাৰ আলমত ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। এই ধাৰণাই সমাজক কৃত্রিমভাৱে উদ্ভৱ হোৱা প্রতিসিদ্ধ ঘটনাৰ ধাৰণাক সংশোধন কৰে। এই তত্ত্বৰ মতে সমাজ ব্যক্তিসত্তাৰ এক সংগঠিত ৰূপ। সেয়েহে সমাজ কেতিয়াও কৃত্রিমভাৱে উদ্ভৱ হোৱা ধাৰণা হ'ব নোৱাৰে। অলপর্ট (Allport) আৰু হোমানচ্ (Homans) নব্য নামবাদৰ সমর্থক। নব্য নামবাদী অথবা অব্যাখ্যাবাদী মনস্তাত্তিক সমাজ বিজ্ঞানী সকলে মত দিয়ে যে "সামাজিক গাথঁনিটো একপ্রকাৰ সুচলভাৱে মানুহে নিজৰ সুবিধার্থে কৰা মনেসজা কাহিনী। তদুপৰি ব্যক্তিৰ আচৰণসমূহ একেলগ কৰি একপ্রকাৰ সংক্ষেপে দিয়া সংজ্ঞা।" এই ধাৰণাটোৰ লগত দলীয় মনোগত তত্ত্বৰ মিল আছে। কাৰণ এই তত্ত্বই সামাজিক গাথঁনিৰ ওপৰত ব্যক্তি স্বতন্ত্র মনোভাৱৰ ধাৰণাটোক সমালোচনা কৰে। এই তত্ত্বৰ মতে সামাজিক সত্তাৰ লগত ব্যক্তি সত্তাৰ মিল আছে। সাধাৰণতে সামাজিক সত্তাক ব্যক্তিগত সত্তাৰ এক সমষ্টি বোলা হয়। সেয়েহে এই ধাৰণাই ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্কটোক ব্যাখ্যা কৰিবলৈ গৈ সামাজিক ব্যৱহাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছে।

বাস্তৱবাদ ঃ এই মতবাদ মতে দলীয় মনোগত সত্তা আৰু ব্যক্তি সত্তা উভয়ে বাস্তৱ। এই মতবাদে সামাজিক ব্যৱস্থা আৰু ইয়াৰ উপাদানসমূহৰ জৰিয়তে দলীয় মনোগত সত্তাক বুজিব পাৰি বুলি মন্তব্য আগবঢ়ায়। কিন্তু দলীয় মনোগত সত্তাক ব্যক্তিৰ আচৰণৰ মাধ্যমেদি ব্যাখ্যা কৰিব পৰা নাযায়। ডাৰখেমে বক্তব্য আগবঢ়ায় যে সামাজিক ব্যৱস্থাসমূহ মানুহৰ ইচ্ছাৰ নিয়ন্ত্রণাধীন নহয়। সেয়েহে ক'ব পাৰি যে সামাজিক ঘটনাসমূহ ব্যক্তিগত ঘটনা প্রবাহলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব নোৱাৰি। সেয়েহে সমাজ কেতিয়াও ইয়াৰ অংশৰ লগত এক বুলি ক'ব নোৱাৰি। সেয়েহে সমাজ কেতিয়াও আংশিকভাৱে ব্যক্তি ৰ সমষ্টি হ'ব নোৱাৰে। এইটো কোৱা হয় যে সামাজিক ঘটনাসমূহ উৎপত্তিগত দিশৰ পৰা মনস্তাত্ত্বি ক বুলি ভবা হয়। কাৰণ যিবোৰ উপাদান লগলাগি সমাজ এখন গঠিত হয় সেই উপাদানসমূহ ব্যক্তি - বিশেষ বুলি কোৱা হয়। ব্যক্তি - বিশেষে এটা বিশেষ বৈশিষ্ট্য বা গুণক সূচায়। গতিকে এইটো কোৱা হয় যে ব্যক্তি চেতনাৰ অবিহনে সাধাৰণতে ব্যক্তি বিশেষৰ কথা চিন্তা কৰিব নোৱাৰি। কিন্তু ব্যক্তিগত চেতনাই কোনো বিশেষ বৈশিষ্ট্য বা গুণক নুসূচায়।

মনোগত উপাদানৰ মাধ্যমেৰে সামাজিক জীৱনক ব্যাখ্যা কৰাৰ প্রৱণতাটোক এটা শুদ্ধ ব্যাখ্যা বুলি কোৱা নহয়। যদিওবা বিশেষ গুণবোৰ যেনে পিতৃ-মাতৃ স্নেহ, লিঙ্গগত ঈর্ষা,



এফ. লইচ. অলপর্ট (১৮৯০-১৭৯৮) আমেৰিকান মনোবিজ্ঞানী। প্রায়োগিক সামাজিক মনোবিজ্ঞানৰ পিতৃস্বৰূপ।



জৰ্জহোমানচ ঃ (১৯১০-১৯৪৯) আমেৰিকাৰ সমাজ বিজ্ঞানী। ব্যৱহাৰ মনোবিজ্ঞানৰ আৰু বিনিময় তত্ত্বৰ পিতৃস্বৰূপ।



ইমলি ডাৰখেম (১৮৫৮-১৯১৭) ফ্রান্সৰ প্রথম শৈক্ষিক সমাজবিজ্ঞানী। এওঁক আধুনিক সমাজ বিজ্ঞানৰ প্রতিষ্ঠাপক হিচাপে ধৰা হয়।



জি. এইচ. টাৰনাৰ (১৯৭৫-) আমেৰিকাৰ সমাজবিজ্ঞানী)

ইত্যাদিক অন্তঃৰ্জাত বুলি কোৱা হয়। তথাপি উল্লিখিত বিশেষ গুণবোৰ সামাজিক প্ৰক্ৰিয়াৰ ফলাফল বুলি ধৰা হয়। সেয়েহে সামাজিক জীৱনটো ব্যক্তিগত জীৱনৰ পৰা নিঃসৃত কৰিব নোৱাৰি। সামাজিক জীৱনটো ব্যক্তিগত জীৱনৰ পৰা নিঃসৃত নহয় যদিওঁ ব্যক্তিগত জীৱনৰ পৰা সামাজিক জীৱনৰ ছবি এটা অংকণ কৰিব পৰা যায়। এজন সমাজ বিজ্ঞানীয়ে সামাজিক তথ্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰাৰ ক্ষেত্ৰত মনোবৈজ্ঞানিক অনুশীলনৰ আশ্ৰয় লয়। যদিওবা মনোবিজ্ঞানীয়ে মনোবৈজ্ঞানিক অনুশীলনৰ আশ্ৰয় লয় তথাপি সামাজিক তথ্যসমূহৰ ওপৰত সমানে গুৰুত্ব দিয়ে। এইটো ডাৰখেমৰ মত বুলি সমাজ বিজ্ঞানত ধৰা হয়। জৰ্জ হোমানচৰ মতে সমাজবিজ্ঞান মনোবিজ্ঞানৰ পৰা নিঃসৃত কৰা হয়। সমাজ সম্পৰ্কে দিয়া তেওঁৰ ধাৰণাটো আচৰণগত মনোবিজ্ঞানৰ ফাললৈ গতি কৰে। এই মতবাদ মতে সমাজৰ ধাৰণাবোৰ আচৰণগত মনোবিজ্ঞানৰ ভাবধাৰাৰ মাজেদি প্ৰকাশ কৰা হয়।



উইলিয়াম ইচা টৰ্মাচ্ঃ (১৮৬৩- ১৯৪৭) (আমেৰিকান সমাজবিজ্ঞানী)

উল্লিখিত সমাজ বিজ্ঞানীসকলে মনোগত আৰু সামাজিক মনোগত ঘটনাসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্ৰদান কৰে। এইটোৱে নিসন্দেহে সমাজবিজ্ঞানৰ এটা বিশেষ গৱেষণাৰ ওপৰতহে দৃষ্টি নিক্ষেপ কৰে। এই ক্ষেত্ৰত আন এজন বিশিষ্ট সমাজবিজ্ঞানী টাৰনাৰে মত দিয়ে যে হোমানচে সামাজিক বিষয়বোৰ আচৰণগত মনোবিজ্ঞানৰ ভাৱধাৰালৈ ৰূপান্তৰিত কৰিছে। কিন্তু আমেৰিকান সমাজবিজ্ঞানী লেচলি হোৱাইটৰ মতে ব্যক্তিৰ ব্যৱহাৰ বা আচৰণ আৰু সামাজিক অনুষ্ঠানসমূহ কৃষ্টি-সংস্কৃতিৰ মাধ্যমতে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰি। তেওঁৰ মতে মানুহৰ চিন্তা, ভাৱনা আৰু ইচ্ছা শক্তিক কৃষ্টি সংস্কৃতিৰ দ্বাৰাহে ব্যাখ্যা কৰা হয়। কিন্তু আন কিছুমান সমাজবিজ্ঞানী যেনে- চার্লচ হৰটন, কুলি, জেনেকিয়ে মত দিয়ে যে ব্যক্তি আৰু সমাজ এটা সত্তাৰে দুটা পিঠি বুলি ধৰা হয়। টমাচ আৰু জেনেকিৰ মতে ব্যক্তি কেৱল সামাজিক আৱেষ্টনীৰ উৎপাদিত ফচল নতুবা সামাজিক বেষ্টনী ব্যক্তিৰ দ্বাৰা সৃষ্টি হোৱা ধাৰণাৰ পৰিবৰ্তে ব্যক্তি আৰু সমাজ দুয়োটাই এটাই আনটোৰ ওপৰত পৰস্পৰ নির্ভৰশীল বুলি কোৱাই যুগুত। আন এজন বিখ্যাত পণ্ডিত হোৱাইটৰ ভাষাত ব্যক্তিৰ পৰিৰ্বতে কৃষ্টি আৰু সংস্কৃতিক প্ৰকৃত সত্তা বুলি বিবেচনা কৰা হয়।



জেনেকী (১৮৮২-১৯৫৮) ফ্লৰীয়ান উইটল্ড ৰুছ সাম্ৰাজ্যত জন্ম। দার্শনিক আৰু সমাজবিজ্ঞানী

সামাজিক ঘটনা প্ৰবাহ সমূহক মনোবৈজ্ঞানিক ঘটনাসমূহলৈ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ ধাৰণাটো আধুনিক সমাজবিজ্ঞানত এক গুৰুত্বপূৰ্ণ প্ৰশ্ন হিচাপে পৰিগণিত হৈছে। এই ক্ষেত্ৰত অব্যাখ্যাবাদী তত্ত্বই আমাক ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পৰ্কে এক যথার্থ ব্যাখ্যা দিব পৰা নাই। বৰঞ্চ এই ক্ষেত্ৰত অব্যাখ্যাবাদী তত্ত্বই মূল বিষয়ৰ পৰা আঁতৰি গৈছে। ব্যক্তিক কেৱল মনোবৈজ্ঞানিক দিশৰ পৰা বিশ্লেষণ কৰি এটা যথার্থ ব্যাখ্যা দিব নোৱাৰি। কাৰণ ব্যক্তি বা মানুহক কৃষ্টি বা সংস্কৃতিৰ দ্বাৰা উৎপাদিত ফচল বুলিহে ধৰা হয়। আকৌ সমাজ এখন ব্যক্তিৰ সমষ্টি বুলি ক'লেও সহজে মানি ল'ব নোৱাৰি।

গতিকে ব্যক্তি সত্তাটো ব্যক্তিৰ পৰা সমাজলৈ যোৱা এক গুণগত জাঁপ বুলি কোৱা হয়। সেয়েহে সামাজিক ঘটনা প্ৰবাহক মনোবৈজ্ঞানিক ভাবধাৰালৈ আৰু মনোবৈজ্ঞানিক ভাবধাৰাক সামাজিক দিশৰ পৰা ব্যাখ্যা কৰাৰ কৌশলটো ব্যক্তি আৰু সমাজৰ আলোচনাৰ প্ৰসঙ্গত সন্তোষজনক নহয়।

এন্থনী গিডনচ্ৰ অৱয়ববাদ সম্পর্কে মতামত

ব্যক্তি আৰু সমাজৰ বিস্তৃত আলোচনাৰ পৰা ব্যক্তি চেতনা বা মনস্তত্ত্ব আৰু সামাজিক ঘটনা প্ৰবাহ উভয়ে পৰস্পৰ পৰিপূৰক। কিন্তু সামাজিক গাথনিয়ে ব্যক্তিৰ কাম-কাজ ব্যাখ্যা কৰাত কেনেধৰণৰ ভূমিকা লয়? এই ক্ষেত্ৰত বিখ্যাত সমাজ বিজ্ঞানী এন্থনী গিডেনচ্ মত দিয়ে যে ঃ প্ৰাচীন সমাজ বিজ্ঞানী সকলৰ মতে সামাজিক গাথনিয়ে ব্যক্তিৰ কার্য নির্ণয় কৰে। ইয়াক দ্বৈতবাদ বুলি কোৱা হয়। বিখ্যাত আমেৰিকান সমাজবিজ্ঞানী পিটাৰ কিভেষ্টৰ মতে অৱয়ব তত্ত্বটো আচলতে সমাজবিজ্ঞানক দ্বৈতবাদ ৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত কৰাৰ এক প্ৰচেষ্টা। তেওঁৰ মতে দ্বৈতবাদে কর্তা অথবা সামাজিক গাথনিকে প্ৰাধান্য দিয়ে। সামাজিক অৱয়ব বা গাথনি মানুহৰ দ্বাৰাই সৃষ্ট, সেয়েহে সামাজিক গাঁথনি বা অৱয়বটো মানুহৰ দ্বাৰাই শাসিত বা চালিত হয়। গতিকে কোৱা হয় যে সামাজিক গাথনিৰ বাবেই মানুহৰ কাম-কাজ নিয়ন্ত্ৰণাধীন হয় আৰু চালিত হয়।"

দ্বৈতবাদৰ সংজ্ঞা অনুসৰি, দ্বৈতবাদ, সামাজিক অৱয়ব আৰু ব্যক্তিৰ সম্পর্কৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। যেনেদৰে সামাজিক অৱয়বটো মানুহৰ দ্বাৰাই সৃষ্টি হয় ঠিক তেনেকৈ মানুহৰ কাম-কাজবোৰো সামাজিক অৱয়ব বা গাঁথনিৰ দ্বাৰা শাসিত হয় বা দমন হয়।

গিডেনচ্ৰ প্ৰশ্ন হ'ল, সমাজখন মানুহৰ বা ব্যক্তিৰ কর্মৰ দ্বাৰাই গঠিত হয় নে? অথবা সমাজখন ব্যক্তিৰ কর্মৰ উদ্ধত নেকি? আৰু সামাজিক অবয়বটো ব্যক্তিৰ কাম কাজৰ পৰা স্বতন্ত্ৰ নেকি? গিডেনচে্ এই ক্ষেত্ৰত সামাজিক গাঁথনি বা অৱয়ব সম্পর্কে কিছুমান বিশেষ বৈশিষ্ট্যৰ কথা উল্লেখ কৰিছে। বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল ঃ

- সামাজিক অৱয়ব বা গাথনিটো মানুহৰ স্মৃতিত সোমাই থাকে।
- অৱয়ব বা গাথনিটো অনুশীলন বা কর্মৰ জৰিয়তে জনা যায়। সামাজিক অৱয়ব বা গাঠনিবোৰ ব্যক্তিৰ দ্বাৰাই উৎপন্ন হয়।
- সামাজিক গাথনিয়ে বা অৱয়বে মানুহক বা ব্যক্তিক কাম-কাজবোৰ সূচাৰূপে পালন কৰাত সক্ষম কৰে। ইয়াৰ উপৰি সামাজিক গাথনিয়ে ব্যক্তিৰ কাম-কাজবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰে।
- সামাজিক গাথনি নিয়ম বা অনুশাসন আৰু সম্পদৰ দ্বাৰা একেলগ হৈ থাকে। ব্যক্তিয়ে সামাজিক গাথনিৰ অন্তর্গত নিয়মকানুন আৰু সম্পদসমূহক সামাজিক কর্ম আৰু সম্পাদন আৰু পুনঃ সম্পাদন কৰাত ব্যৱহাৰ কৰে।

গিডেনচ্ৰ (Giddens) মতে সামাজিক অৱয়ব আৰু ব্যক্তিৰ সামাজিক সম্পর্কটো দ্বৈতবাদ হিচাপে বিবেচনা কৰা নহয়। যেনেকৈ ব্যক্তি বা কর্ত্তাক সামাজিক অৱয়ব বা গাথনিৰ মাধ্যমেদি ব্যাখ্যা কৰা নহয়। ঠিক তেনেকৈ সামাজিক গাথনি বা অৱয়বক ব্যক্তিৰ দ্বাৰাই ব্যাখ্যা কৰা নহয়।তেওঁ মত দিয়ে যে অৱয়ব বা গাথনিয়ে অন্তঃনির্হিতভাৱে অৱয়ব বা গাথনিৰে উদ্ভৱ কৰে। ব্যক্তিয়ে বা কর্ত্তাই কিছুমান কাম সম্পাদন কৰে আৰু কর্মৰ দ্বাৰাই ব্যক্তিয়ে অৱয়ব বা গাথনিৰ উদ্ভৱ কৰে। সেয়েহে অৱয়ব নির্মাণ বা সৌধ মানে সাধাৰণতে অৱয়ব বা গাথনিকে সূচায়। সেয়েহে গাথনিৰ পুনঃ উদ্ভৱ বা পুনঃ নির্মাণ মানে আচলতে হ'ল অৱয়ব সজ্জা বা অৱয়ব সৌধ।



অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন নং ১০ঃ নামবাদ কি?

.....

প্রশ্ন নং ১১ঃ পৰস্পৰ ক্রিয়াবাদ কি?

.....

প্রশ্ন নং ১২ঃ নব্যবাদৰ সমর্থক সকল কোন কোন?

.....

প্রশ্ন নং ১৩ঃ বাস্তৱবাদ কি?

.....



৬.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

এই অধ্যায়টো অধ্যয়ন কৰি আপুনি ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পর্কে থকা তত্ত্বসমূহ জানিবলৈ পাব। তদুপৰি এই তত্ত্বসমূহ কেনেধৰণে প্রাচীনৰ পৰা আধুনিকতালৈ গতি কৰিছে তাকো জানিবলৈ সক্ষম হ'ব। ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পর্কে পোৱা তত্ত্বৰ প্রাচীন স্তৰত আমি কেৱল মুখ্যত তিনিটা তত্ত্বৰ বিষয়ে পাওঁ। সেইকেইটা হ'ল সামাজিক চুক্তিতত্ত্ব ; জৈৱিক তত্ত্ব আৰু দলীয় মনোগত তত্ত্ব। এই তত্ত্বকেইটাই ব্যক্তি আৰু সমাজৰ সম্পর্কটো বিতংকৈ বুজাত সহায় কৰিব। সংক্ষেপে তত্ত্বসমূহ এনেদৰে আলোচনা কৰিব পাৰি।

- সামাজিক চুক্তি তত্ত্বমতে সমাজ প্রাকৃতিভাৱে সৃষ্টি হোৱা ঘটনা নহয়। মানুহে দুখ- কষ্টৰ পৰা পৰিত্রাণৰ অর্থে এটা চুক্তি তত্ত্বৰ মাধ্যমেদি সকলোৱে একেলগ হোৱা আৱশ্যকতা অনুভৱ কৰিছিল।
- জৈৱিক তত্ত্ব মতে ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰে পৰস্পৰৰ ওপৰত নির্ভৰশীল। যেনেকৈ দেহৰ প্রতিটো অংগই এটাই আনটোৰ সৈতে সম্পর্কিত হৈ থাকে ঠিক তেনেদৰে ব্যক্তি আৰু সমাজ উভয়ে পৰস্পৰ নির্ভৰশীল।
- দলীয় মনোগত তত্ত্বমতে প্রত্যেক ব্যক্তিয়েই সমাজৰ সদস্য। সেয়েহে সমাজ অবিহনে ব্যক্তি এক আধাৰহীন প্রত্যয় বা ধাৰণা। এই তত্ত্বই মানুহৰ জীৱনৰ এটা পৰম লক্ষ্যক নির্দ্দেশ কৰে। সামাজিক সত্তাক উপলব্ধি কৰাটোৱেই হ'ল ব্যক্তিৰ জীৱনৰ চৰম লক্ষ্য। গতিকে এই তত্ত্বমতে ব্যক্তি আৰু সমাজ উভয়ে পৰস্পৰে এটাই আনটোৰ ওপৰত নির্ভৰশীল।
- **নামবাদ ঃ** এই তত্ত্বমতে ব্যক্তিয়েই একমাত্র সত্তা। এই তত্ত্বত সমাজ, কৃষ্টি আৰু মূল্যৰ

বিষয়ে কোনো সামান্য ধাৰণা পোৱা নাযায়। এই মতবাদ অনুসৰি মানুহে এজন ব্যক্তিৰ আচৰণৰ কথা জানি আনৰ আচৰণ সম্পর্কে জ্ঞাত হ'ব পাৰে। এই তত্ত্ব বা মতৰ লগত সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ মিল থকা দেখা যায়। কাৰণ সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ মতেও ব্যক্তিক একমাত্র সত্তা বুলি ধৰা হয়।

- **পৰস্পৰ ক্রিয়াবাদ ঃ** এই তত্ত্বই জৈৱিক ক্রিয়াবাদৰ দৰে ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰে এটাই যে আনটোৰ ওপৰত নির্ভৰশীল তাকে সূচায়।
- **নব্য নামবাদ ঃ** নব্য নামবাদ নামবাদৰ এক সংশোধিত ৰূপ। এই তত্ত্বই ব্যক্তি আৰু দলীয় মন উভয়কে মৌলিক একক হিচাপে বিবেচনা কৰে। এই তত্ত্বমতে ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰে যে এটাই আনটোৰ ওপৰত নির্ভৰশীল তাক সামাজিক সত্তাৰ মাধ্যমেদি প্রকাশ কৰা হয়।
- **বাস্তৱবাদ ঃ** যদিওবা ব্যক্তিৰ আচৰণ বা চেতনাই সামাজিক জীৱনত এক ভূমিকা লয় তথাপি এই তত্ত্বমতে সামাজিক সত্তাক ব্যক্তিগত সত্তাৰ জৰিয়তে ব্যাখ্যা কৰিব নোৱাৰি। ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পর্কে কৰা আলোচনাত এই তত্ত্বই কৃষ্টি- সংস্কৃতি, ব্যক্তি-মনস্তত্ত্ব, সামাজিক সত্তা আৰু পৰমশ্রেয়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব প্রদান কৰে।



৬.৮ অধিক জানিবলৈ

১) Sinha , J.N.(2004) *A Manual of Ethics*. surjeet prglications.

২) Rawat, H.K.(2007) *Socialogy*. Ra wat publications.

৩) Mackenzie, Johns. (2004) *A Manual of Ethics*, surject publications.



৬.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) সামাজিক চুক্তি তত্ব।

(খ) সামাজিক চুক্তি তত্ত্ব।

(গ) স্বার্থবাদী বা স্বহিতবাদী বা অহংবাদী।

(ঘ) পাৰস্পৰিক শুভেচ্ছা আৰু সুখৰ অৱস্থা।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) হবচ্, (খ) হবচ্।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ এই তত্ত্বমতে সমাজক জীৱদেহৰ লগত তুলনা কৰা হয়। যেনেকৈ জীৱদেহ এটা ইয়াৰ বিভিন্ন অংগ প্ৰত্যংগৰ সৈতে পৰস্পৰে এটাই আনটোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ জীৱদেহৰ তত্ত্বমতে ব্যক্তি অবিহনে সমাজৰ কথা ভাবিব নোৱাৰি। সামাজিক তত্ত্বৰ ফালৰ পৰা, উদাহৰণস্বৰূপে, পৰস্পৰ ক্ৰিয়া বাদৰ অনুসৰি ব্যক্তি আৰু সমাজ উভয়ে পৰস্পৰে এটাই আনটোৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ হাৰ্বাট স্পেন্সাৰ, ইমলি ডাৰখেম্ জৈৱিক তত্ত্বৰ সমৰ্থক।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) শুদ্ধ, (খ) অশুদ্ধ, (গ) অশুদ্ধ।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ দলীয় মনোগত তত্ত্বমতে সামাাজিক সত্তাক উপলব্ধি কৰাই হ'ল এই তত্ত্বৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ সামাজিক সত্তাক ব্যক্তিগত সত্বাৰ মাজত নিহিত হৈ থকা আত্মাৰ পৰম ৰূপ বুলি ক'ব পাৰি।

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ (ক) সত্য, (খ) সত্য, (গ) সত্য

১০ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ নামবাদৰ মতে ব্যক্তিয়েই হ'ল একমাত্ৰ সত্তা।

১১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ পৰস্পৰ ক্ৰিয়াবাদ অনুসৰি ব্যক্তি আৰু সমাজ পৰস্পৰে এটাই আনটোৰ ওপৰতে নিৰ্ভৰশীল।

১২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ অলপৰ্ট (Allport) আৰু হোমানচ্ (Hamans) নব্য নামবাদৰ সমৰ্থক।

১৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰঃ দৰ্শনৰ বাস্তৱবাদ অনুসৰি দলীয়মন আৰু ব্যক্তি উভয়ে বাস্তৱ বা সৎ।



৬.১০ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) অতি চমু প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ৫০ শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ জৈৱিক তত্ত্বৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ২ঃ সামাজিক চুক্তি কি?

প্ৰশ্ন ৩ঃ পৰস্পৰ ক্ৰিয়াবাদ বুলিলে কি বুজে?

প্ৰশ্ন ৪ঃ সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ সমৰ্থকসকলৰ নাম লিখক।

প্ৰশ্ন ৫ঃ নব্য নাম বাদ কি?

প্ৰশ্ন ৬ঃ বাস্তৱবাদ কি?

(খ) চমু প্ৰশ্ন (১৫০ শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ চমুকৈ ব্যাখ্যা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ঃ জৈৱিক তত্ত্বটো কি? চমুকৈ ব্যাখ্যা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ পৰস্পৰ ক্ৰিয়াবাদ সম্পৰ্কে চমুকৈ ব্যাখ্যা আগবঢ়াওক।?

প্ৰশ্ন ৪ঃ দলীয় মনোগত তত্ত্ব বুলিলে কি বুজে? চমুকৈ ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ঃ নব্য নামবাদ সম্পৰ্কে এটি চমুটোকা লিখক।

প্ৰশ্ন ৬ঃ বাস্তৱবাদ সম্পৰ্কে চমু ব্যাখ্যা আগবঢ়াওক।

(গ) দীঘলীয়া প্ৰশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত লিখক)

প্ৰশ্ন ১ঃ ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পৰ্কে থকা তত্ত্ববোৰ কি? কি? আপুনি কোনটো তত্ত্ব বেছি সন্তোষজনক বুলি ভাবে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ২ঃ সামাজিক তত্ত্ব মানে কি? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ঃ জীৱদেহ তত্ত্ব মানে কি? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ঃ দলীয় মনোগত তত্ত্ব বুলিলে কি বুজা যায়? এই তত্ত্ব সন্তোষজনকনে? ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ঃ ব্যক্তি আৰু সমাজ সম্পৰ্কে পোৱা ধাৰণাবোৰ কি কি? ধাৰণাবোৰ সন্তোষজনক নে? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ঃ নামবাদ মানে কি? নামবাদ আৰু সামাজিক চুক্তি তত্ত্বৰ মাজত আপুনি কিবা মিল দেখেনে? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭ঃ সমাজবাদত পৰস্পৰ ক্ৰিয়াবাদ বুলিলে কি বুজা যায়? এই তত্ত্বটোত জীৱদেহৰ তত্ত্বৰ লগত মিল আছেনে? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৮ঃ নব্য নামবাদ বুলিলে কি বুজা যায়? আপুনি নামবাদ আৰু দলীয় মনোগত তত্ত্বৰ মাজত মিল পায়নে? আলোচনা কৰক ।

প্ৰশ্ন ৯ঃ বাস্তৱবাদ কি? এই তত্ত্বটোৱে ব্যক্তি বা সমাজ সম্পৰ্কে দিয়া ধাৰণাটো যথাৰ্থনে? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ১০ঃ অব্যাখ্যাবাদ কি? সমাজ সম্পৰ্কে এইটো সন্তোষজনক ধাৰণা হয়নে? আলোচনা কৰক।

*** ***** ***